

A TÁRSADALOMISMERETRŐL NEMCSAK TANKÖN(N)YVES SZEMMEL

HA MEGKÉRDEZNÉNEK EGY MATEMATIKATANÁRT arról, hogy szerinte mit tanulnak a gyerekek biológiából, történelemből esetleg földrajzból, vélhetőleg többé-kevésbé pontosan el tudná mondani, mint ahogy a biológia-, történelem- és földrajztanár is elég jól tudná ugyanezt a matematikáról, azon egyszerű oknál fogva, hogy maguk is tanultak ilyen tárgyakat. Tapasztalatom szerint korántsem ennyire jó a helyzet a társadalomismeretek tekintetében, nemcsak azért, mert ilyen névvel újnak számító elem a közoktatás testében, hanem mert bevezetésétől fogva a mai napig még a nagyon szűk szakma sem húzta meg az egyértelmű határokat, amelyek pontosan körvonaloznák az idetartozó ismeretek körét. Ennek okán úgy vélem, hogy célszerű ezt a tanulmánynak álcázott elmélkedést a társadalomismeret fogalma körül kialakult elképzelések ismertetésével kezdeni, mindezt beágyazva egy kis és nem is túl messzire visszatekintő tantárgytörténetbe.

1989 előtt...

Tudjuk, hogy az iskolai tárgyak egy része jobban, mások kevésbé függenek az adott politikai-társadalmi berendezkedés hatásaitól. Míg a földrajz, az irodalom s különösen a történelem mindig is az első csoportba volt sorolható, addig például a matematika és fizika inkább a másodikba. Mivel a rendszerváltást megelőzően a hatalomnak passzív és engedelmeskedő tömegekre volt szüksége, így a társadalomtudományos nevelésnek is ezt a célt kellett szolgálnia. Mindannyian emlékszünk – ki tanárként, ki tanulóként – az alapvetően ideologikus és apologetikus, a fennálló rendet dicsőítő Állampolgári ismeretekre vagy az egyetlen igaz eszmét ismerő Világnézetünk alapjai című tantárgyra. (A szerencsésebbek emlékeznek arra is, hogy a zárt ajtók mögött, a tankönyvet félretéve milyen izgalmas beszélgetések folyhattak ezeken az órákon.)

... és után

A rendszerváltozás e szempontból alapvetően új célokat tűzött a közoktatás elé: olyan szuverén, cselekvőképes, a szó igazi értelmében vett állampolgárok (és nem államosított polgárok)¹ „kinevelését”, akik képesek felelős döntéseket hozó gazdasági, társadalmi, politikai aktorokká válni. Már az igények megfogalmazásakor kiviláglott, hogy

¹ Lásd erről részletesebben: Jakab György: A társadalomismeret oktatása a történelem tantárgy keretében (*Új Pedagógiai Szemle*, 2000/5.)

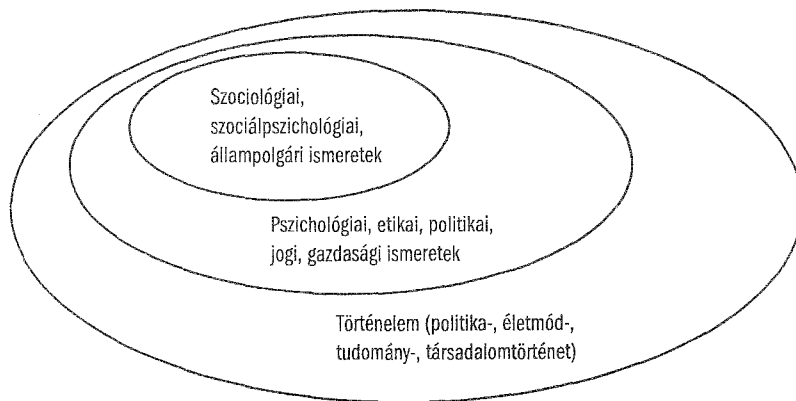
ez az akkor fennálló tantárgyi rend belső tartalmi átalakítása mellett is csak a teljes struktúra átformálásával valósítható meg. (Ez egyébként illeszkedett a közoktatás átfogó modernizációját sürgető törekvésekhez is.) Fellángolt tehát az a mai napig nyugvópontra nem jutott vita, hogy a vázolt célok megvalósításából mit tud és akar felvállalni a történelemoktatás,² illetve milyen más keretekben jelenhetnek meg azok az ismeretek, amelyek feltétlenül szükségesek a „jó polgár” eszményének megvalósításához.

Nat-hatások

Alapvetően ezen a ponton formálódtak ki azok az összetevők, amelyek ma együttesen – de korántsem tisztázottan – alkotják a társadalomismeretek egymásra rétegzett fogalomkörét. Legszerűbb megközelítésben a társadalmi cselekvő áll a fogalom központjában. Szélesítve a kört a jelen világában élő ember köré értelmeződik a fogalom, kiegészülve magának az embernek az ismeretével, ezt a kört talán a szintén használatos „jelenismeret” kifejezés foglalja össze a legszemléletesebben.³ Végül a legtágabb mezőben értelmezve mindez kiteljesedik azzal az értelmezéssel, amit a nat sugallt az *Ember és társadalom* műveltségterület összefoglaló elnevezése által, amely egy ugyancsak tág történelemfelfogással teszi teljessé a képet.

1. ÁBRA

A társadalomismeret egymásra rétegzett fogalomkörei

Ez a tág fogalomértelmezés nagyon jól tetten érhető azon a rendkívüli sokféleségen, amely a társadalomismeret témakörben megjelent tankönyveket jellemzi – erről ké-

2 Ennek a vitának érdekes fejezetébe nyújt betekintést Jelenismeret és történelemtanítás címmel (szerk.: Győri Anna) az *Új Pedagógiai Szemle* 1997/4. számában, ahol egy kerekasztal-beszélgetés résztvevői (Jakab György tanár, Miklósi László a TTE elnöke, Szabó Ildikó szociológus, Száray Miklós tanár, Závodszy Géza főiskolai tanár, Győri Anna szerkesztő és Schüttler Tamás főszerkesztő) a történelemtanítás lehetséges megújítása felől vitáltak meg a kérdést.

3 Ettől némiképpen eltérő módon a nemrég megjelent kerettanterv a jelenismeret fogalmát alapvetően az ezredforduló világának problematikus kérdéseire értelmezi.

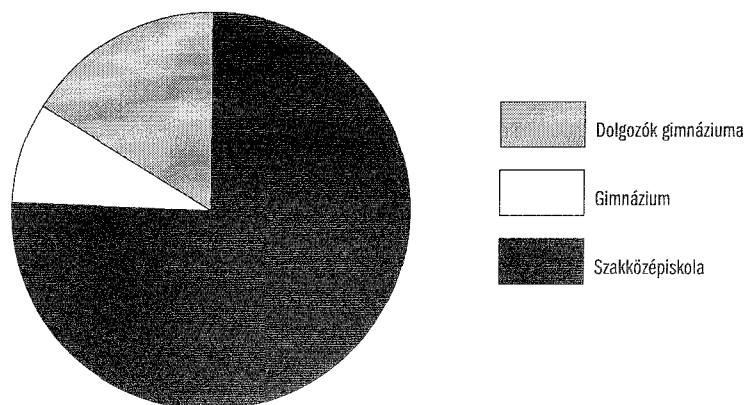
sőbb még részletesebben is lesz szó. A nat megjelenése természetesen nemcsak, sőt alapvetően nem a fogalombővítés szempontjából volt fontos, hanem főképpen azért, mert törvényesítette az eddig inkább helyi és önálló kezdeményezéseken nyugvó társadalomismereti oktatást, és ezzel az eddig nagyon esetlegesen megjelenő ismeretek tanítását kötelezővé tette. Mindez a társadalomismereti nevelést fontosnak tartó tanárok számára azt üzentte, hogy tárgyuk megindult az emancipáció útján. Sajnálatos módon a nat-nak az a sokat bírált jellemzője, hogy nem jelölte ki egyértelműen a különböző ismeretekre fordítandó kötelező időkereteket, illetve egyáltalán a nat bevezetése körüli bonyodalmak, valamint a közoktatás utolsó 2 évének átmeneti szabályozatlansága kétpólusúvá tette ezt a folyamatot: egyrészt elindult egy erőteljes innováció, másrészt viszont az iskolák jelentős részéről egy óvatos kivárás lett a jellemző magatartás, amit a kerettantervek készítésének híre még tovább erősített.

Egy felmérés tanulságai

1995-ben a Fővárosi Pedagógiai Intézet (FPI) akkori társadalomismereti szaktanácsadója, Knausz Imre felmérést végzett a budapesti középiskolák körében a társadalomismeret tanításának helyzetéről. A kérdések alapvetően arra vonatkoztak, hogy ahol tanítanak egyáltalán társadalmi ismereteket, azt milyen programok alapján, milyen taneszközök segítségével, milyen súlypontok köré rendezve teszik; milyen végzettségű tanárok vállalkoznak a tárgy tanítására, illetve, hogy milyen problémákat látnak a kollégák a tantárgy tanításával kapcsolatban és milyen segítséget várnának ezek megoldásához.

2. ÁBRA

Társadalomismeretet tanító fővárosi intézmények megoszlása iskolatípus szerint, 1995

A felmérésből egyértelműen kiderült, hogy a társadalmi ismeretek azokban az iskolákban kaptak nagyobb szerepet, amelyek elsősorban nem a továbbtanulásra, hanem inkább az iskola utáni életkezdésre készítik fel a tanulókat,⁴ noha az akkori szabályo-

⁴ Az egyszerűség kedvéért az ún. „és gimnáziumokat” a szakközépiskoláknál jelenítettük meg.

zás minden középiskolának lehetőséget adott a társadalmi ismeretek oktatására. Látható a diagramból (2. ábra), hogy a gimnáziumok csak kevéssé tartották fontosnak ilyen jellegű ismeretek tanítási programjukba való emelését. A felmérés tanúbizonysága szerint ezek az iskolák a hagyományos filozófiaoktatást részesítették inkább előnyben.

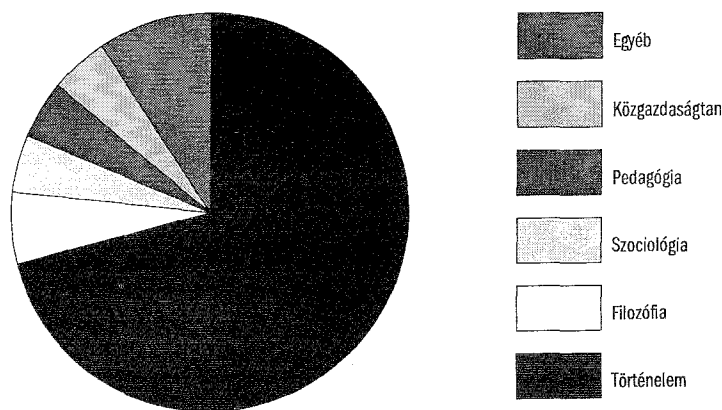
Legalább ennyire fontos elemként világlik ki a felmérésből a tárgyalt időszak másik lényeges jellemzője: a hiány képzett tanárokból, taneszközökben, közös követelményekben, a tárgy presztízsében. Állításom bizonyítására hadd idézzek szó szerint néhány gondolatot a felmérésben részt vett középiskolai tanároktól:

- „Nincs megfelelő tankönyvi háttér. Nincs megfelelő tanárképzés.”
- „Az tudjuk mi helyett (marxista filozófia) jött létre a tárgy, de csak saját lelkiismeretünkre van bízva az (érdekes? színvonalas?) »új tárgy«.”
- „A tantárgy presztízse mind a tanárok, mind a diákok szemében meglehetősen alacsony. Az egyik a régi rendszerből visszamaradt ideológiai tárgynak tekinti, a másik viszont a megszokottól eltérő óravezetés miatt látja a tárgyat súlytalannak.”

A jelzett hiányokat a felmérés számszerűsítve is meg tudta erősíteni, hiszen egyértelműen megmutatkozott, hogy egyéb adekvát képzettségek híján – a tanárképzés a mai napig sem vállalta fel ezt a területet kielégítő mértékben –, illetve egyfajta szokásjognak behódolva az iskolák többségében a történelemtanár vállára került ennek az ismeretkörnek⁵ az átadása, hiszen az állampolgári ismereteket eddig is a történelemtanárok tanították.

3. ÁBRA

Társadalomismeretet tanító fővárosi középiskolai tanárok megoszlása iskolai végzettség szerint, 1995

⁵ Mivel önmagában is egy hasonló terjedelmű tanulmány tárgya lenne, hogy a társadalomismeret – nevével ellentétben – elsősorban nem ismereteket akar átadni, hanem képességeket kíván fejleszteni, illetve az ismeretszerzés módjait szeretné megtanítani és pontos fogalmi struktúrákat akar kialakítani az ismeretek rendszerezésére, ezért legalább itt jegyezzük meg, hogy az ismeretek fogalmán mindig egy képességgkört is értünk.

Az már nyilván egy ilyen típusú felméréssel nehezen kutatható rejtett tanterv világába tartozik, hogy a felmérés adatai mögött milyen valódi megoldások húzódtak meg, hány helyen jelent meg ténylegesen az órákon a társadalomismeret, és hány helyen csak helyi tantervben, papíron létezett. Sajnálatosan valószínűsíthető és tapasztalatokkal is alátámasztható, hogy a „negyedik osztályban a társadalomismeret tárgy óráinak nagy részét a magyar nyelv és irodalom, illetve a történelem tantárgy érettségire való felkészítéséhez használjuk fel...” (idézet egy a felmérés kérdéseire érkezett válaszból) típusú megoldás még akkor sem volt egyedi jelenség, ha csak egy iskola vállalta ezt fel nyíltan. Természetesen ezzel nem erkölcsi ítéletet akarunk kifejezni, csak jelezni, hogy a társadalomismerettel is könnyen történt meg az, ami a történelemkönyvek művészeti, életmód-történeti fejezeteivel: kimaradtak az oktatásból, illetve feláldozták őket a fontosabb (értsd: számonkérésre kerülő) ismeretek oltárán.

Ugyanakkor ezzel a folyamattal párhuzamosan, mintegy ennek ellenében hatva kidolgoztak számos nagyon értékes programot, taneszközt, oktatási anyagot, illetve megjelentek azok a képzési formák (tanfolyamok, posztgraduális képzések), amelyek enyhítették az előbb vázolt hiányt. Számos iskolában indult el vagy erősödött meg a színvonalas társadalomismereti nevelés, természetesen programonként eltérő súlypontokkal és témákkal, de összességében megjelenítve a fentebb elemzett értelmezési mező minden lényeges szegmensét.

A megfelelő vizsgálatok hiányában lehetetlen pontosan megmondani, hogy milyen arányban volt illetve van jelen a közoktatásban a csak papíron illetve a valóságban is létező társadalomismereti oktatás.

És végül: megjelentek a kerettantervek

A 2000-es év közoktatási szempontból kétségkívül legjelentősebb eseménye a kerettantervek elkészülte és megjelenése volt. Hogy ezek pontosan milyen módon formálják majd a közoktatást, az az elkövetkező években fog kiderülni.

A társadalomismeret szempontjából két lényeges elem jelent meg a kerettantervekben. Egyrészt az eddigiekhez képest egyértelműbbé vált, különösen a középiskolák tekintetében, hogy mi az az ismeretanyag, amit ide tartozónak kell tekintenünk. Másrészt – és talán ez a fontosabb – a jövő tanévtől, tehát a kerettantervek bevezetésével minden iskolatípusban kötelezően kell megjelennie a társadalomismereti nevelésnek, minimum a kerettanterv által előírt óraszámokban. Ez persze az iskolák többségében vélhetőleg a maximumot is fogja jelenteni, hiszen nincs sok esélye annak, hogy a szabadon felhasználható időkeretet éppen a társadalomismeret fogja megkapni.

Ugyanakkor azokban az iskolákban, ahol eddig a most előírt órakeretknél nagyobb időt szántak jól működő társadalomismereti programokra, kérdéses, hogy a továbbiakban fenntartható lesz-e ilyen szinten a társadalomismereti nevelés. Másik oldalról viszont, mivel az új modultervek – így a társadalomismeret is – integrálhatók más tantárgyakhoz, természetesen fennáll a veszélye annak is, hogy sok helyen továbbra is csak papíron fognak létezni.

Tankönyvek, taneszközök

A tankönyv olyan sajátos árufajta – szemben a fogyasztási cikkek többségével –, ahol jellemzően elkülönül egymástól az, aki dönt valamelyik termék mellett, illetve az, aki fizet érte, hiszen a „tankönyvet minden iskolában a tanárok választják ki és a szülők fizetik...”⁶ Jó esetben az előbbi az utóbbi szempontjait is figyelembe tudja venni, sőt még a tanulókét is, de primer módon nyilván a saját preferenciái érvényesülnek.

A hagyományos tárgyak könyveit – legalábbis ideáltipikusan – (tudjuk, hogy a valóságban nem mindig...) úgy választja a tanár, hogy tudja a saját szaktárgyát, ismeri a támasztott követelményeket, és ezekhez igazítja a döntését. Ebből a szempontból nézve speciális igények merülnek fel egy társadalomismereti tankönyvvel szemben, hiszen ebből jórészt olyan tanárok fognak tanítani, akiket erre nem képeztek ki, azaz számukra a tankönyv nemcsak az ismeretek átadásának az eszköze, hanem olyan forrás, amelyből maguknak is tanulniuk kell. Ebből az is következik, hogy az a könyv tarthat nagyobb érdeklődésre számot, amely a lehető legtöbb információt nyújtja a tanár számára is, különösen azokon a területeken, amelyeken kevesebb jártassággal bír. Mivel a társadalomismeret, mint többé-kevésbé önálló sodott ismeretkör megjelenése és kialakulása időben egyszerre zajlott a tankönyvkiadás piaci alapokon történő átszervezésével, ezért nyilván nem lehet az idevágó tankönyvek kiadási történéseit kizárólag a tárgy újszerűségével magyarázni.

Ismert az a kereslet-kínálat viszonyát jellemző közgazdasági tanmese, amelyben két cipőügynök száll partra Afrikában, és az egyikük azt írja haza, hogy itt nem lesz üzlet, mert itt senki sem hord cipőt, a másik viszont óriási bizniszt helyez kilátásba, hiszen azt látja, hogy senkinek sincsen cipője. Ehhez hasonlóan érzékelhető volt egy bizonyos kiválás a 90-es évek elején, amikor valóban nem lehetett tudni, hogy milyen kereslet fog mutatkozni az e témában megjelenő tan- és segédkönyvek iránt. A helyzet illusztrálására szolgálhat a már részletezett felmérésből nyert, a használt tankönyvekre vonatkozó adat, amelyben egyértelmű primátusa volt a valóban nem sok konkurenciával küzdő Péli – Bozóki – Jakab szerző- illetve szerkesztőhármastól jegyzett, a középiskolák IV. osztálya számára készült Társadalomismeret című tankönyvnek.

A jelzett mű igénytelen, a felsőoktatás jegyzeteit idéző kivitelezése ellenére nagyon sok új elemet tartalmazott: a történelem visszatekintő aspektusához képest inkább a körülnéző ember nézőpontjából ragadta meg a világot, jellemzően szociológiai, szociálpszichológiai indíttatású volt, megjelent benne az ökológiai gondolkodás, szemelvényeinek nagy része időtálló, az említett tudományágak kiemelkedő személyiségeitől származó válogatás volt.

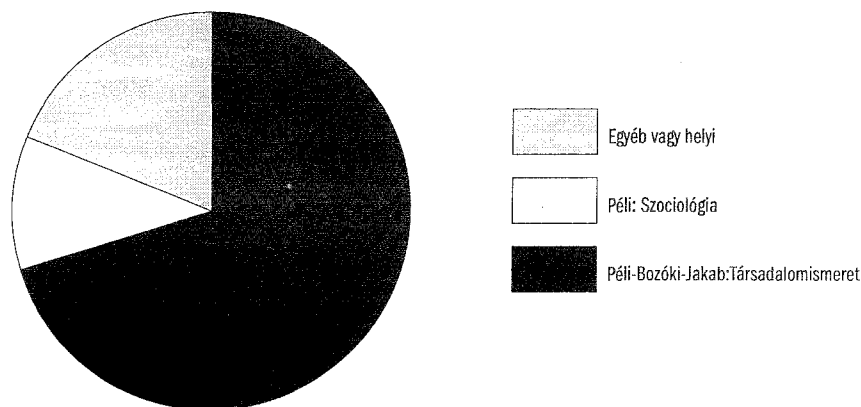
Jelentős sikerét azonban ennek ellenére inkább a választék hiányának köszönhetette, mint önérémeinek. Kevésbé volt igazán tankönyvnek tekinthető: a szemelvények és a tankönyvi szövegek arányát tekintve inkább kommentált szöveggyűjteménynek nevezhetnénk. Szövegezése még a tanulóknak szánt feladatokban is túlzottan közelített a szaktudományok nyelvezetéhez, sok esetben még– újra és újra ugyanaz a prob-

⁶ *Támpont*, 2000. augusztus-szeptember, 3. old

léma! – a nem erre képzett tanár számára is nehezen érthető megfogalmazásokat tartalmazott. Ennek köszönhetően még a sok új elemet felmutató feladatállománya sem vált igazán népszerűvé. A könyv adatállományának egy része már a megjelenés-kor is kicsit poros volt – nem feltétlenül a szerzők hibájából, hanem inkább annak okán, hogy a számos szociológiai kutatást nem ismételték meg a rendszerváltást követően a könyv szerkesztéséig, vagy akár azóta sem –, másik része pedig viharos gyorsasággal avult. Summázva azt lehet mondani, hogy a hozzáértők számára hasznos segédanyagot biztosított, de tankönyvi funkciókat csak kis mértékben volt képes ellátni.

4. ÁBRA

Társadalomismeret tanító fővárosi középiskolai tanárok tankönyvválasztása, 1995

A diagramban jelzett egyéb kategória nyomtatott tankönyveiben általában az adott iskola képzési sajátosságaihoz illeszkedő alapvetően gazdasági és jogi ismereteket közvetítő tankönyveket (pl. Dr. Lemák Ella: Gazdasági és jogi ismeretek) vagy filozófia illetve gondolkodástörténeti műveket (Lendvai: A gondolkodás története, Steiger: Bevezetés a filozófiába, Jager: Filozófiatörténet) jelölték meg a kollégák. Ami viszont különösen figyelemre méltó volt, hogy feltűnően sokan számoltak be helyi, általuk készített, évről évre megújuló cikk- és adatgyűjtemények használatáról, illetve ilyen kiadványok iránti igényükről, amelyek nagymértékben hozzá tudtak járulni az ismeretek napi aktualitásának megteremtéséhez.

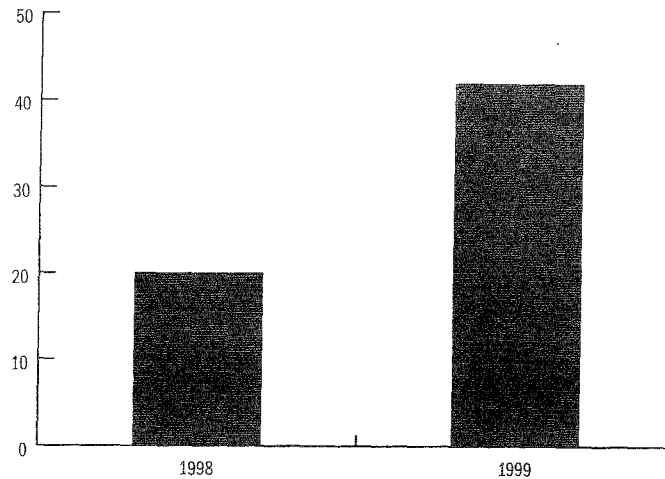
Igazán nagy áttörést a tankönyvkiadás részéről a '90-es évek második fele hozott. Valószínűleg a nat megjelenése volt az az elem, ami a kiadók számára azt jelentette, hogy itt bizony „szükség lesz cipőkre”.

Nagyon tanulságos e szempontból az utóbbi két év tankönyvválasztékát és rendelési adatait összevetni, nemcsak azért, mert erről az időszakról áll rendelkezésünkre pontos kimutatás – két év óta összesíti a minisztérium a rendeléseket –, hanem mert valóban ugrásszerű elmozdulás volt tapasztalható ebben két egymást követő évben.⁷

⁷ Az adatok azokra a tan- és segédkönyvekre vonatkoznak, amelyek a tankönyvrendelő CD-n a társadalomismeret tantárgy alá sorolva megtalálhatók. Számos műnél vitatható, hogy miért pont ide lett sorolva, illetve van néhány olyan könyv is amely ide illő lenne de más tantárgyhoz (pl. emberismeret) kategorizálták.

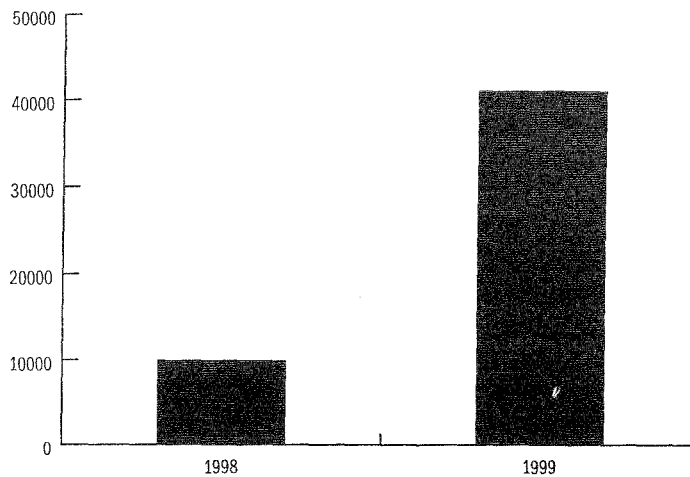
5. ÁBRA

A tan- és segédkönyvek választékának növekedése, 1998, 1999

6. ÁBRA

A tan- és segédkönyv-rendelések számának növekedése, 1998, 1999

A kiadók kiadványaik számát megkétszerezték az előző évhez képest. Talán még ennél is fontosabb lépés, hogy a keresleti oldal még ennél is erősebben mozdult előre, hiszen az összendelések száma a négyszeresére emelkedett. Valószínűleg ebben a változásban egyszerre játszott szerepet a választék növekedése, amely lehetővé tette az iskoláknak, hogy a tanítási programjukhoz legjobban illeszkedő tankönyvet válasszák, másik oldalról pedig a nat – mégoly ellentmondásos – bevezetése hathatott ebbe az irányba. Fontos következtetésekre juthatunk a 1999-es tankönyvrendelési adatok részletesebb elemzésével is.

I. TÁBLA

Társadalomismereti tan- és segédkönyvek a tanulói rendelkezések sorrendjében, 1999^a

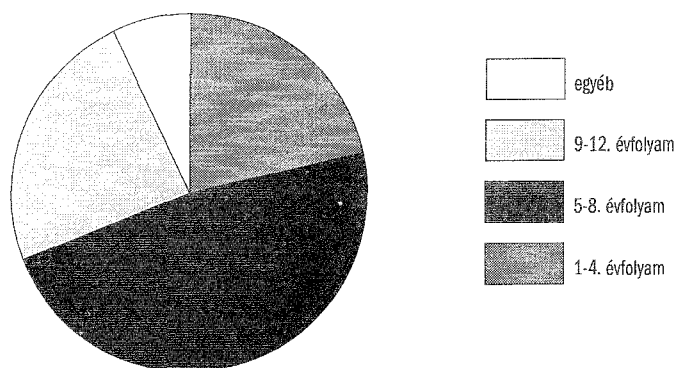
Kiadói kód	Tanulói (db)	Tanári (db)	Szerző, cím (rövidítve)
NT-13 244	11 798	150	Mező-Nagy-Tóth-Veliky: Társ.-i és á.p.-i ism.-k középiskolásoknak
NT-00819	6 121	154	Göncöl Enikő: Én és politika? Á.p-i ism.-k 13-15 éveseknek
CI-0001	4 849	17	Kovácsné -Kovács István: Társ.ism. I. Állampolgári ism.-k
NT-00818	3 640	96	Göncöl Enikő: Én és a többiek. Társ.ism. 13-15 éveseknek
DI-173001	2 391	8	Bayer-Jávor- Utasi: Társadalomismeret
CI-0002	1 959	13	Komáromi- Oppelt: Társ.ism. II. Az életmód kérdései
MK-391-CA0405	1 112	12	Hölgye László: Társ.ism. 4. osztály
OT-0207	1 112	8	Czinky-Csik-Takács-Varsányi: Világunk (Tények könyve) 2-3. osztály
CI-0005	1 050	11	Kovácsné-Kovács István: Társ.ism. I. Állampolgári ism.-k mf.
OT-0307	1 030	9	Farkas-Zsolnai: Társ.ism. 3. osztály
OT-0401	831	9	Zsolnai Józsefné: Honismereti olvasókönyv 4. osztály
KO-0113	621	38	Kukorelli-Szebenyi: Állampolgári ism.-k középiskolásoknak
AP-633	589	33	Bánhegyi Ferenc: Ember és társadalom 6. osztály
MK-403-CA0011	523	6	Dr. Kopper Lászlóné: Társ. ism. -Életmódtörténet-Népek, kultúrák
MK-401-CA0010	469	7	Dr. Lenkovics Barnáné: Társ. ism. -Életmódtörténet-Falu, város
MK-260-CA0311	334	10	Szentessy - Mátray: Társ. ism. 3. Utazás térben és időben
MK-404-CAX011	268	2	Dr. Kopper Lászlóné: Társ. ism.-Életmódtört.-Népek, kultúrák mf.
MK-262-CA0418	267	13	Mátrai Zsuzsa: Társ.ism. 4. Régen és most
MK-402-CAX010	223	3	Dr. Lenkovics Barnáné: Társ.ism .-Életmódtörténet-Falu, város mf.
MK-396-CA1278	218	8	Kecskeméti Éva: Társ.ism .-Rövid írástörténet
MK-394-CA1253	80	11	Szekszárdi Júlia: Társ.ism. - Útvesztők
MK-395-CA1277	73	4	Pető Katalin: Társ.ism. - Utazók, felfedezők, kutatók
AG-1153	68	6	Jakab-Arató: Társ.-i esettanulmányok
MK-256-CA0105	33	4	Mátrai-Szebenyi: Társ.ism. 1. Mit csinál Kati...
MK-258-CA0211	29	5	Mátrai - Szentessy: Társ.ism. 2. Az emberek nálunk és ...
MK-398-CA1250	20	6	Göncöl Enikő: Társ.ism. 3. Ahány ház, annyi szokás
OT-0714	20	1	Bohár András: Társ.ism. 7-8. osztály
OE-0002	17	0	Dr. Soós -Tuska: Tükörben a társas érintkezés kult.-ja ...
MK-393-CA1254	15	5	Foki Tamás: Társ.ism. - A középkori Buda
OT-0513	15	1	Bohár András: Társ.ism. 5-6 osztály
AG-1150	6	1	Szekszárdi-Sallai-Jakab: Emberi kapcsolatok
AG-1149	3	4	Jakab-Lányi: Erkölcsi esettanulmányok
AG-1152	2	2	Falus-Jakab: Erkölcs és jog
MK-397-CA1293	2	5	Bihari Péter: Társ.ism .- Háború és béke
KM-57/1	1	3	Balogh Ferenc: Országismeret
MK-400-CA1276	1	3	Matula-Knausz: Társ.ism. - Az ember nyomában
AG-1147-2	0	17	Lőrinc László: Életmódtörténet II. (Középkor)
MK-392-CA1275	0	3	Pető Katalin: Társ.ism. - Család és lakóhely 4. osztály
MK-399-CA1279	0	4	Bakay-Hollóné-Kádek: Társ.ism. - A pénz világa
OR-002	0	1	Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika (Bevezetés a pol. világába)
SY-0021	0	0	Szénási Lászlóné: Piaccgazdasági fogalomtár

a A listát többek közt annak szándékával bocsátjuk közre, hogy a társadalomismeretet tanító kollégák is meggyőződhesse az egyre szélesedő választékról.

Jól láthatóan (7. ábra) a kiadók számára az elsődlegesen megcélzott fogyasztói csoport az általános iskola, hiszen a kiadványok majdnem háromnegyed része ennek a populációnak szól, míg a tantárgynak a középiskolákban elfoglalt bizonytalan helyzetét mutatja, hogy részükre csak a kínálat negyede készült. (A rendelési mutatók ugyanakkor a középiskolából jeleznek nagyobb keresletet.) Árnyalja persze a képet, hogy a nat fogalomhasználata következtében az olyan, általános iskolának szánt kiadványok körét bővítik az alapvetően történeti indíttatású (életmód, társadalom, kultúrtörténet) tankönyvek, mint a Műszaki Kiadó társadalomismereti sorozata.

7. ÁBRA

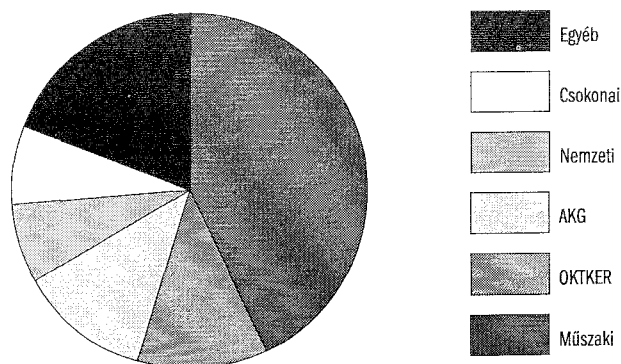
Társadalomismeret tan- és segédkönyvek megoszlása évfolyamonként, 1999

Erős szóródás mutatkozik a kiadók között a megjelentetett kiadványok számában. Míg az átlag a kiadónkénti 4 könyvhöz közelít, addig számos kiadó – még csak nem is feltétlenül a legkisebbek – ez alatti számban adnak ki idevágó műveket, ugyanakkor például a Műszaki Kiadó messze az átlag fölötti kiadványszámmal jelentkezett a piacon.

8. ÁBRA

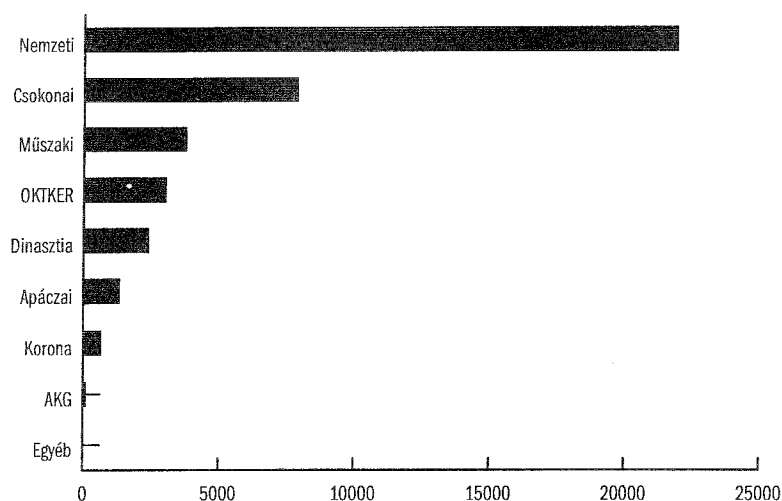
Társadalomismeret tan- és segédkönyvek számának megoszlása kiadók szerint, 1999

Ha ezzel az adattal állítjuk szembe a kiadók „erősorrendjét”, azaz hogy melyik mennyi rendelést tudott gyűjteni, akkor láthatjuk, hogy a kiadványok száma és az irántuk való érdeklődés nem sok összefüggést mutat, hiszen az összesen három kiadvánnyal jelentkező Nemzeti Tankönyvkiadó uralja a társadalomismereti tankönyvpiac 54 százalékát, az ugyancsak három kiadvánnyal rendelkező Csokonai Kiadó 19 százalékkal részesedik, még az „egykönyves” Dinasztia Kiadó is 6 százalékot mondhat magáénak. Ezzel szemben a 18 kiadványt megjelentető Műszaki Kiadó részesedése nem éri el a 10 százalékot sem.

9. ÁBRA

Társadalomismeret tan- és segédkönyvek összrendelésének megoszlása kiadók szerint, 1999

A Nemzeti Tankönyvkiadó fölényében a régi monopóliumának örökségeként hagyományosan elfoglalt vezető helye mellett – mindannyian tudjuk, hogy a tankönyvválasztásban mekkora úr a megszokás – számos elem játszik még közre: a középiskolai kínálati mezőben kevesebb szereplővel kell konkurálnia, elsőként jelentkezett a középiskolák számára készített társadalomismereti könyvvel (ez volt a már bemutatott Péli – Bozóki – Jakob: Társadalomismeret), amiről a tanárok jelentős része szinte automatikusan váltott az újabb kiadványra, a Mező – Nagy – Tóth – Veliky szerzőcsoport Társadalmi és állampolgári ismeretek középiskolásoknak című könyvére.

Bár ez a könyv kiállításában, szerkesztettségében kép- és ábraanyagában messze felülmúlja elődjét, mégis sok tekintetben visszarendeződést mutat egy konzervatívabb – a történelem tanárainak szemléletéhez jobban közelítő – nézőpont felé, amennyiben a tárgyalt témákat mindig egy kronológiai sémába rendezi, ezzel akarva-akaratlanul is megkérdőjelezve a tárgy jelenismereti jellegét. Különösen jól kimutatható a hagyományos szemlélet a könyv feladatanyagában, amellyel a szerzők alapvetően a fejezetekben tárgyalt ismeretanyagra kérdeznak vissza, kevésbé gondolkodtatva, még kevésbé szociális, kommunikációs, problémamegoldó képességeket fejlesztve.

Messze nem így van ez a Nemzeti Tankönyvkiadó másik két, a tankönyvrendelések szempontjából szintén előkelő (második és negyedik) helyen álló kiadványában, Göncöl Enikő könyveiben, amelyek túl azon, hogy szintén gazdagon illusztráltak, nagyon gondosan válogatott ábra- és szemelvénygyűjteménnyel rendelkeznek, lényegesen jobban is igazodnak a tárgykör sajátosságaihoz és újszerűségéhez. Bár a korosztályi ajánlás szerint az általános iskola végzősei illetve a középiskola kezdő évfolyamai számára íródtak ezek a könyvek, mégis nagyon jól használhatóak a felsőbb évfolyamokon is.

Természetesen nincs mód e tanulmány keretei között a teljes kínálati mezőt értékelő tankönyvkritikát megfogalmazni – a „nemzetis” könyveket is inkább piacvezető helyük okán mutattuk be részletesebben –, így inkább néhány jellegzetes megközelítési módra irányítjuk rá a továbbiakban a figyelmet, ezekkel is érzékeltetve a társadalomismeret csábítóan (más interpretációban: zavarba ejtően) sokszínű megközelítési lehetőségeit.

Az angolszász oktatásban nagy hagyományokkal bíró „civil education” alapjaira építették fel tankönyveiket a Csokonai Kiadó szerzői, elsődleges célként a demokratikus berendezkedéshez szükséges civil, állampolgári kompetenciák kialakítását tűzve ki maguk elé. Ezért könyvükben (Kovácsné Bede Ágnes – Kovács István: Társadalomismeret I. Állampolgári ismeretek) kiemelt szerephez jut az állampolgári jogok és kötelességek ismertetése, az alkotmány lényeges elemeinek bemutatása, mindez átszöve olyan modern módszertani megoldásokkal, amelyekben nem az ismeretszerzés, hanem a képességfejlesztés a fő szerep. Öröndetes, hogy az először megjelent állampolgári ismeretek után a kiadó, hangsúlyt helyezve a szociológiai megközelítés fontosságára, megjelentette Az életmód kérdései (Komáromi Attila – Oppelt Katalin) című könyvét. A társadalomismeret I.-hez kiadott munkafüzettel együtt már tankönyvcsaládnak nevezhető együttes használhatóságában sokat nyom a latba az az infrastruktúra, amit a Civitas Egyesület biztosít akkreditált tanártovábbképzések, konzultációs lehetőségek, versenyek, segédanyagok megjelentetésének formájában. Ezek az erények nyilván együttesen járultak hozzá, hogy az ismertetett könyvek szintén meglehetősen elől találhatók a rendelési listán.

Összességében is úgy tűnik, hogy a kereslet jobban támogatja azokat a könyveket, amelyek az ún. állampolgári ismereteket helyezik a középpontba, és csak másodlagosan érdeklődik a többi társadalomismereti terület iránt. Nehéz eldönteni, hogy ebben a választásban egy értékpreferencia jelenik-e meg, vagy a tárgyat tanító történelemtanárok egyszerűen ezen a területen mozognak biztosabban, vagy ezt a területet látják leginkább olyannak, ami „besegíthet” a történelemnek.

Az AKG tankönyveiről nem a rendelési listán elfoglalt helyük okán (egy részük a rendelés időpontjában még nem is volt kézbe vehető), hanem sajátos, újszerű és véleményünk szerint nagyon termékeny megközelítési módjuk miatt érdemes szót ejtenünk. Ezek a könyvek úgy jellemezhetőek, hogy leginkább – szemben a társadalomismereti könyvek nagy részével – a mikrovilág felől közelítenek a valósághoz, esetleírásokat, rövid meséket, történeteket tárva a tanulók elé, amelyekből különböző metodikai megoldásokon (vita, gyűjtés, csoportmunka, megbeszélés, szerepjáték stb.) keresztül lehet erkölcsi, szociális vagy más jellegű konzekvenciákhoz eljutni.

Különösen rokonszenves, hogy a mérsékelt terjedelmű (140–150 oldalas) tankönyvekhez nagyon alapos, kidolgozott (emiatt terjedelmes) tanári kézikönyveket is készítették a szerzők (Falus Katalin, Sallai Éva, Szekszárdi Júlia és Jakab György), amelyek egy-egy tanítási egység többféle feldolgozási lehetőségét is ajánlják. Mivel – ez meggyőződésünk – a társadalomismeret oktatásának nem a mit, hanem a hogyan a fő kérdése, ezért minden olyan anyag, ami ezen területen segít eligazodni a tárgy oktatására, helyesebben átadására vállalkozó tanároknak, kiemelt fontosságú. Ezzel együtt szomorúan kell megjegyeznünk, hogy az ajánlott feldolgozási módok nagy többsége inkább alkalmazható kisebb tanulói csoportokban, mint teljes és főleg nagy létszámú osztályoknál. Hiába fogalmaznánk meg általánosságban, hogy ez az ismeretkör legjobban kis létszámokkal kezelhető – melyik nem!?! – nincs nagy valószínűsége, hogy az amúgy is az elfogadottság határán álló társadalmi ismeretekhez tudnának a közoktatás nagy átlagában ilyen kereteket biztosítani.

Az általános iskolai választékot szemügyre véve a kiadványok nagy száma mellett azok sokfélesége a legszembevetőbb elem. Azt lehet mondani, hogy szinte minden a nat-ban jelzett, a társadalomismereti fogalomkörbe tágan értelmezve beletartozó témakörhöz – az általános iskolában még a középiskolához képest is kevésbé definiált, körülhatárolt a tárgykör – megszülettek az illeszkedő tankönyvek, és viszonylag kevés az olyan átfogó jellegű taneszköz, ami koncentráltan tartalmazná a megkövetelt ismereteket. Abban a tanári társadalmat megosztó vitában, amelyben az egyik álláspont a nagy választékot preferálja, a másik viszont egy szűkebb, ellenőrzött átlátható kínálatot kívánna, úgy tűnik, a tankönyvkiadók részéről inkább az első szemponthoz tapasztalható közeledés az általános iskolai társadalomismereti tankönyvek megjelentetésében.

Jelenleg a kiadók számára adott aktuális feladat, hogy a kerettantervben megfogalmazott célokhoz és követelményekhez igazítsák kínálatukat, hiszen csak ebben az esetben várható a tárgy kötelezővé válásával is megsegítve a kereslet megélénkülése.

A tárgy jellegéből következően – és erre nézve már számos tanári elvárás megfogalmazódott – célszerű lenne a kínálatot a fogalmi hálót, a legfontosabb ismereteket és a hozzájuk tartozó adekvát feladatsorokat tartalmazó tankönyvek mellett kiegészíteni olyan évente, két évente megújított szemelvény-, cikk- és statisztikai adatgyűjteményekkel, amelyek valóban képesek a jelenre orientáltságot megjeleníteni a tanulók számára. Nagyon fontos, hogy amíg a képzést is magába foglaló oktatási infrastruktúra nem áll föl a tárgykör mögött – és ennek még csak elemei látszanak – addig is a lehető legszínvonalasabb taneszközök (nemcsak könyvek, hanem CD-ROM-ok, videoanyagok) álljanak a tanulók és tanáraik rendelkezésére, ezek nélkül nem remélhető jelentős áttörés a társadalomtudományos nevelés-oktatás terén.

CSERNYUS LÁSZLÓ